

МЕТАФОРИЧНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ДЕМОКРАТІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто національно-культурну специфіку актуалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ в англійській та українській мовах. Основну увагу приділено порівнянню образних засобів об'єктивації концепту ДЕМОКРАТІЯ в англомовному та україномовному дискурсі. Проаналізовано концептуальні метафори, які актуалізують досліджуваний концепт у художньому та публіцистичному дискурсі.

Ключові слова: демократія, концепт, лінгвокультурологія, метафора.

Грабовой П. Н. Метафорические средства актуализации концепта ДЕМОКРАТИЯ в английском и украинском языке. В статье рассмотрены национально-культурные особенности актуализации концепта ДЕМОКРАТИЯ в английском и украинском языке. Наибольшее внимание уделено сравнению образных средств актуализации концепта ДЕМОКРАТИЯ в англоязычном и украиноязычном дискурсе. Проанализированы концептуальные метафоры, которые актуализуют исследованный концепт в художественном и публицистическом дискурсе.

Ключевые слова: демократия, концепт, лингвокультурология, метафора.

Grabovi P.M. Metaphoric Means of Instantiation of the Concept DEMOCRACY in English and Ukrainian. The article reveals language and cultural peculiarities of concept DEMOCRACY instantiation. The main attention is paid to the comparison of figurative means of instantiation of the concept DEMOCRACY in English and Ukrainian. The author analyses conceptual metaphors employed to describe the concept DEMOCRACY in fiction and journalistic discourse.

Key words: concept, democracy, linguoculturology, metaphor.

Загальновідомо, що національно-мовна специфіка того чи іншого концепту виявляється особливий схильності «обростати» у мовній свідомості образно-метафоричними і сполучувальними асоціаціями. Останні, з одного боку, дозволяють цій свідомості «бачити», «слухати», «переживати» й тим самим розуміти концепти, з другого, – свідчать про обмеженість для мовної особистості останніх, бо вони є радше деякою важковловимою ідеєю, ніж предметно-конкретною сутністю [Приходько 2008, с. 113].

Мета статті передбачає висвітлення національно-специфічних рис вербалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ в англійській та українській мовах за допомогою опису метафоричних засобів актуалізації означеного концепту в англомовному та україномовному дискурсі.

Об'єктом дослідження є концепт ДЕМОКРАТІЯ, вербалізований англійською та українською мовою.

Предметом виступають специфічні метафоричні засоби актуалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ в англійській (американський варіант) та українській мовах.

Матеріалом дослідження стали понад 3 тисячі випадків актуалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ в англомовній та україномовній художній літературі, друкованих та електронних виданнях, дібрані шляхом пошуку по корпусах текстів англійської та української мов [Корпус текстів української мови; Corpus of contemporary American English].

Аналіз випадків використання метафор вказує на існування прототипів, які актуалізують концепт, зокрема, такими найбільш імовірними артефактами рослинного світу стає лексема *квітка / flower* (а також семантично пов'язані дієслова *квітнути, цвісти, bloom, flourish*), лексеми, які позначають основу рослини (*коріння*), початкову стадію розвитку рослини (*насіння, паростки*). Найчастіше в англомовному та україномовному дискурсі використовують асоціативне метафоричне перенесення на основі подібності до рослини, яку необхідно зрошувати та плекати і, як результат – можна отримати плоди: *For me, democracy is like a flower. This is a flower that can flourish and bloom only in favorable circumstances, where you have calm, you have peace, where you can give plenty of water and nourishment and sunlight to this flower. Obviously, if you have torrents pouring down on the flower from the sky, that flower cannot bloom. This is precisely the reason why we are opposed to any kind of military attack* (Christian Science Monitor, 2011).

*As we hoisted duffels and climbed up over the dark water, one of those boys, whose voice dominated the boarding party, declared his excitement to be visiting a country thrown into a fascists' fire, burned to its **republican roots**, but now **blooming, again, a flourishing democracy**. The French had withstood a terrible onslaught and emerged with their honor intact. We were lucky to be on our way to witness the triumph of de Gaulle (The American Scholar, 2011).*

*Ну, патякати про те, що в Україні **квітне демократія** і всі наші негаразди від її **буяння**, може або ж повний невіглас, або маразматик схиблений ностальгією за Совдепом (Українська правда, 2010).*

Як демонструють наведені приклади, використання метафор, які ґрунтуються на порівнянні *демократії* з рослиною (переважно квіткою), характерне як для українського, так і для англо-американського дискурсу. Звернення до таких метафор притаманне політичному дискурсу загалом, оскільки їхнє використання дозволяє вплинути на емоційну сферу реципієнта, викликати необхідну реакцію та переживання. Часто вживання таких метафор може бути використане для маніпуляції суспільною думкою.

Україномовному дискурсу притаманне метафоричне порівняння демократії з насінням або паростками, оскільки таке слововживання створює образ незахищеної рослини, про яку потрібно піклуватися і яка зазнає загроз від довілля, що, у свою чергу, викликає почуття емпатії та турботи: *Не пройде й декілька років, як ми житимемо в державі, де доноси стануть нормою, право приватної власності перестане бути священним, гучні судові процеси, де рішення ухвалюють за вимогою мас-культурними телесеріалами, а всяке інакомислення не проповзе далі катівні Лук'янівського СІЗО. Усім, кому подібне нині видасться неможливим, пораджу написати лист гниючому у в'язниці панові Ходорковському – він теж колись думав, що **насіння демократії** ніяк не викорчувати з ґрунту російського імперіалізму (День, 2010). До речі, багато експертів (апелюючи до «залізної» хватки чинної влади) вже сьогодні кажуть, що **владний каток безжалісно пройдесться по паросткам демократії** (День, 2010).*

В англomовному дискурсі такого образу досягають за допомогою лексеми *fledgling* «пташеня, яке оперилося; неоперений, молодик»: *Ruling is endangering Iraq's democracy Iraqiya politicians said this latest ruling, and last week's decision to hold a recount of more than 20 percent of the votes after Maliki alleged fraud, was endangering Iraq's **fledgling democracy**. The UN, which advised on the process, has said it saw no evidence of widespread fraud (Christian Science Monitor, 2011).*

Стан розвитку демократичних інституцій та прав і свобод в Україні зумовлює використання метафор, які базуються на її зіставленні з хворим / пацієнтом: *Демократія в Україні – **пацієнт**, який скоріше мертвий, ніж живий (Українська правда, 2011).*

Подібне метафоричне перенесення спостерігаємо в англomовному дискурсі, так, соціальні проблеми та реалії, протиставлені демократичним цінностям, зображують як хворобу, якою пронизано сучасне американське суспільство: *In order to understand this, one has to look at the nature of the society in which we live. What is the real source of **these diseases – of war, of dictatorship**? They must be symptoms of a **deep social ill** that exists within the United States (World Socialist, 2006).*

Також частотним є порівняння демократії із жертвою / померлим, яке актуальне, як для медіа дискурсу, так і для сучасної української художньої літератури: *Демократія в Україні **задушена ще не до кінця** (Ї, 2010); В умовах **остаточно не знищеної, хоча й помітно пошарпаної демократії**, у них є вибір (День тижня, 2007); ... По-четверте, в гробу вона всіх бачила, включно з цими кухарками. По-п'яте, в країні велика нестача харчів, у зв'язку з чим **демократія в небезпеці** і вся надія на допомогу розвинутих країн Заходу (Юрій Андрухович, «Московіада»); Львівські студенти оголосили **траур по демократії** (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого: художня проза»).*

Крім того, незрілий стан демократії в Україні зумовлює її порівняння з дитиною: *Наша **пелюшкова** (післякучмівська) демократія **по-дитячому** не розуміє, що творить (Україна*

молода, 2010); З другого боку, події після Помаранчевої революції показали, що ми у школі демократії лише в **початкових класах** (Високий замок, 2009).

Антропоцентричність мови також виявляється у використанні метафор, які порівнюють демократію із людиною або частинами її тіла: *І хоча, сама по собі, демократія не може нагодувати людей чи побороти корупцію, вона створює умови, за яких народ може впливати на владу для реалізації інтересів більшості, а не тільки правлячих кланів – для досягнення Правди* (Українська правда, 2009).

Варто згадати і метафоричний вираз-кліше *spirit of democracy*, який також може обіграватися та породжувати нові асоціативні зв'язки: *Buck's object is individual and local: children whose Asian bodies literally embody "America, "rescued one by one and placed with an American mother in an American home, will fulfill their promise as part of America's democratic future. Hammerstein imagines this on a more sweeping scale: the spirit of American democracy is trapped inside Asian bodies, Asian harem walls, and Asian ways of thinking. As does Buck, Hammerstein locates the salvation of this American essence in American domesticity, but Hammerstein imagines American domesticity transplanted onto Asian soil and inculcated in Asian minds* (Journal of American Culture, 2012).

Антропоцентричні метафори представлені також і в художньому дискурсі, наприклад, у своєму романі американська письменниця Крістін Гор використовує вислів *beating heart of democracy*, що надає особливої образності всьому уривку: *In high school, I'd become obsessed with issues of free speech, railing against censorship and challenging the school newspaper to rise above it. I'd written passionate papers about how freedom and rebellion represented the beating heart of democracy* (Kristin Gore, «Sammy's Hill»).

До поняття демократії звертаються і українські письменники, порівнюючи її, наприклад, із сонцем, рікою: *Все, що є нищого й зловорожого, вигривається під сонцем нашої демократії* (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого: художня проза»). *Шмаркач, а вже наводить критику, вимагає демократії без берегів ...* (Олесь Гончар, «Тронка»).

Аналіз основних концептуальних метафор, які лежать в основі дискурсивного матеріалу про демократію, дав змогу виявити, що свій асоціативно-семантичний ареал у метафоричному контексті цей концепт реалізує через уособлення, виражені різнорівневими мовними засобами. Демократія в українській мовній свідомості часто представлена, як *зелена, недорозвинена, молода, незріла*. Активно розвинений і дієслівний метафоричний ряд образу: демократія – *вичерпується, відроджується, зобов'язує, з'являється, міцніє, народжується, росте*. З точки зору суб'єктно-об'єктних відношень ДЕМОКРАТІЯ частіше розглядається як об'єкт, ніж як суб'єкт дії: *боротися за демократію, будувати, нав'язувати демократію, цінувати демократію; promote, restore, bring, establish, defend, understand, strengthen, preserve, encourage, develop democracy*.

Зіставлення українськомовного та англомовного дискурсів вказує на відмінності побудови концептуального поля досліджуваного поняття, зокрема, якщо в англомовній свідомості демократія – це те, що необхідно *розвивати* та *поширювати*, то для представників україномовної лінгвоспільноти демократія постає аморфним явищем, яке необхідно *здобувати* та *створювати*.

Таким чином, справа захисту демократичних цінностей часто уособлюється з боротьбою за незалежність та свободу, які є ключовими концептуальними поняттями української лінгвоспільноти: *Тому справу захисту демократії в Україні потрібно зробити надійно, швидко, адже тільки вільна Україна це може послужити тим авангардом свободи, який витягне весь регіон із-за трат пострадянської невольності* (День тижня, 2012). Крім того, часто спостерігаємо зрощення концептів ДЕМОКРАТІЯ та СВОБОДА СЛОВА, до яких необхідно виховувати повагу: *Найголовніше, українські політичні ток-шоу не виховують політичну культуру, яка б насправді пояснювала й прищеплювала повагу до свободи слова й демократії* (Українська правда, 2010). Значимо, що такий підхід може зумовити викривлення суті самого поняття, що дозволяє здійснювати маніпуляцію зі свідомістю

респондентів та приховувати за використанням лексеми *демократія* інших змістів, уподібнювати її із вседозволеністю та іншим поняттям – *охлократією* (панування неорганізованої юрби).

Англо-американський дискурс наділений більш «м'якою» семантикою, зокрема, в ньому використовують лексеми на кшталт *promote, strengthen democracy*. Як відомо, ключовою позицією США у світі є впровадження демократичних ідей та цінностей, боротьба за мир та рівноправ'я, що, у свою чергу, знаходить вербальне відображення на сторінках газет та журналів: *As Americans, I think it's – if we do have a role in this world, it's to spread democracy, it's to spread freedom, to spread peace. And I think that we shouldn't even be in this talk. You know, this is their country. They are a sovereign nation. These people rose up and peacefully threw out a dictator who tortured people. Then – you know, isn't that what we did in Iraq in 2003?* (Talk of the Nation, 2011).

Однак, з огляду на екстралінгвальні реалії, позитивні вирази на кшталт *to bring democracy* можуть набувати негативної конотації вживатися в іронічному значенні. Означена тенденція представлена і в художньому дискурсі, наприклад, серед засобів, які допомагають впроваджувати та розвивати демократичні цінності автор роману «Залізна людина» П. Девід називає бомбардувальники Б-29: *It was a genuine airfield rather than just some small start-up endeavor, and it was covered with B-29 bombers just off the assembly line. They were rolling forward, gleaming in the sun, ready to fight for democracy around the world and-ideally-bomb Hitler and Hiro back to the Stone Age* (Peter David, «Iron Man»).

Подібну актуалізацію концепту ДЕМОКРАТІЯ маємо і в українському художньому дискурсі: *Брак політичної передбачливості і віра в чесність російської демократії стали нам на заваді до відважних політичних кроків. Наші горе-політики забули або не знали, що «політика не визнає сентиментів»... .. Зраджених своїми, їх підстерігала, при виїзді з Києва, нова зрада. Вздовж залізниці, за містом, українських вояків уже піджидали кірасири та донці. Ось коли нарешті було знято словесну личину. Про демократію та свободу заговорили – кулемети* (Володимир Дрозд, «Листя землі»).

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Концепт ДЕМОКРАТІЯ є універсальним, однак таким, який в процесі культурно-історичного поступу людства набув національно-специфічних рис, притаманних тій чи іншій лінгвоспільноті. Образний компонент концепту ДЕМОКРАТІЯ об'єктивується у формі концептуальних метафор, джерелом для яких виступають чотири донорські зони: істоти, природа, речі та фізичні категорії. Проведений аналіз свідчить про наявність універсальних та специфічних рис у наповненні аксіологічного поля досліджуваного концепту в українській та англо-американській лінгвокультурах.

Розпочате дослідження не вичерпується проаналізованим матеріалом і може бути поглиблене та розширене. Перспективним вважаємо подальше комплексне дослідження особливостей вербалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ в різноструктурних мовах в єдності таких вимірів, як синтагматика, парадигматика, асоціативні зв'язки тощо.

Література

Корпус текстів української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209>

Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

Corpus of contemporary American English [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corpus.byu.edu/coca>